

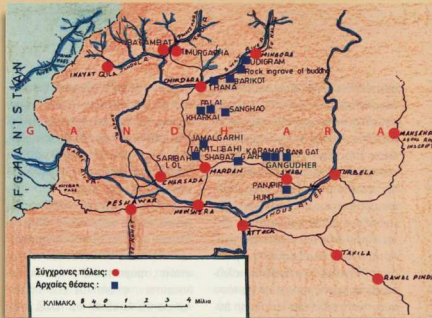
Η ελληνική επιρροή στο Γκανγκουντέρ

Η τέχνη της Γκαντάρα –που στα σασκρινικά σημαίνει ευωδίασμένη γη– παρουσιάζει πολλά δυτικά στοιχεία, αν και η ύπαρξη επαφών της περιοχής αυτής με τον δυτικό κόσμο υπήρξε πάντοτε ζήτημα περίπλοκο και αμφιλεγόμενο. Η φύση και η έκταση της επιρροής της Δύσης στην τέχνη της Γκαντάρα αποτέλεσε μάλιστα θέμα διαμάχης από την εποχή της αποκάλυψής της. Τα ερωτήματα που τέθηκαν πολλά: η επιρροή της Δύσης υπήρξε άμεση ή έμμεση; Περιορίστηκε σε μια μόνο, επεκτάθηκε σε μερικές, ή διείσδυσε σε όλες τις εκφάνσεις της τέχνης της Γκαντάρα; Εάν πάλι η δυτική επιρροή ήταν άμεση, πώς ακριβώς έδρασε; Και με ποιον τρόπο άλλοι σύγχρονοι της πολιτισμοί, όπως ο ρωμαϊκός, ο βυζαντινός, ο σκυθικός, ο παρθικός, ο σασσανιδικός κ.ά., επηρέασαν την εισροή των δυτικών επιδράσεων; Και τα ερωτήματα συνεχίζονται: η δυτική επίδραση στην τέχνη της Γκαντάρα υπήρξε καθαρά ελληνική, ελληνο-ρωμαϊκή, περσο-ελληνο-ρωμαϊκή ή ινδο-ελληνο-ρωμαϊκή; Κυρίως όμως, ποιο ήταν το ανώτερο χρονικό όριο της αρχαίας Γκαντάρα και ποιο είναι το χρονολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να εξεταστεί η δυτική επιρροή πάνω στην τέχνη της; Οι απαντήσεις σε αυτές τις απορίες είναι πολύπλοκες και αμφίσημες· εξαρτώνται από την οπτική γωνία του ερευνητή, που καλείται να απαντήσει στο συγκεκριμένο ερώτημα από σκοπιά είτε «δυτική» (ελληνική ή ρωμαϊκή) είτε «ανατολική» (ινδική, περσική ή κεντρο-ασιατική). Εδώ γίνεται μια προσπάθεια να απαντηθούν όλες αυτές οι ερωτήσεις, τινάζουμε ωστόσο ότι σε τόσο περιορισμένο χώρο αυτό δεν είναι δυνατό παρά μόνο κατά γενικό τρόπο και κατά περίπτωση.

Η αρχαία Γκαντάρα εκτεινόταν σε μια περιοχή που σήμερα περιλαμβάνει το ανατολικό Αφγανιστάν, τμήμα του Πακιστάν, το δυτικό Παντζάμπ και Βόρειες περιοχές του, καθώς και όλο το αρχαίο Κασιμίρ. Η περιοχή Γκαντάρα-Κασιμίρ αναφέρεται στα αρχαία κείμενα ως ξεχωριστή πολιτική και διοικητική ενότητα, με διαφορετικά κατά καιρούς κέντρα: Μπεγκράμ, Πουσακαλαβάτι, Τάξιλα, Πλεσάβερ, Κασμίρ, Σάγαλα (Ευθυδημεία).

Όποια κι αν ήταν κατά καιρούς τα πολιτικά της σύνορα, το σπουδαιότερο σε πολιτισμικό επίπεδο τμήμα της Γκαντάρα ήταν πάντα αυτό που σήμερα αποτελεί την επαρχία του Μαρντάν. Το μεγαλύτερο μέρος των ελληνικών ή υπό ελληνική επίδραση ευρημάτων (νομίσματα, σφραγιδολίθοι, οικιακά αντικείμενα κ.λπ.) προέρχονται από την περιοχή της αρχαίας Γκαντάρα. Από την ίδια περιοχή προέρχονται και χιλιάδες βουδιστικά λίθινα γλυπτά, καθώς και γλυπτά

από γυψομάρμαρο, οπτό και ωμό πηλό και ορεικάλκο, τα οποία αντανακλούν σαφώς τη δυτική επίδραση. Η θέση της Γκαντάρα στο σημείο όπου η Ινδική χερσόνησος συναντά τη δυτική Ασία και την κεντρική ασιατική και δυτική Κίνα, την καθιστά σταυροδρόμι των σημαντικότερων αρχαίων πολιτισμών του κόσμου. Αυτός είναι κι ο λόγος που πολλές στρατιωτικές δυνάμεις, μετακινούμενοι πληθυσμοί, ομάδες προσκυνητών, καραβάνια εμπόρων, φιλόσο-

1. Χάρτης της περιοχής της Γκαντάρα όπου σημειώνονται οι αρχαίες θέσεις, μεταξύ των οποίων και το Γκανγκουντέρ.

Zainul Wahab

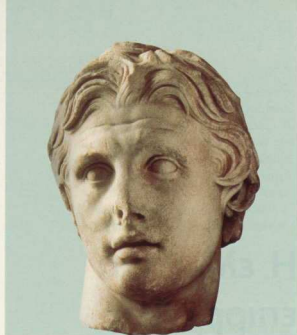
Αρχαιολόγος, Διευθυντής του Μουσείου του Μαρντάν

φοι, τεχνίτες, καλλιπένες, κατακτητές και μισοφόροι συνέφρασαν εκεί. Το σημείο σύγκλισης όλων των ανατόρων ήταν λοιπόν η Γκαντάρα, απ' όπου στη συνέχεια διασκορπίζονταν προς διάφορες κατευθύνσεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Γκαντάρα απορροφούσε αρχικά τις ξένες αυτές επιδράσεις και στη συνέχεια τις διέχευε προς διάφορες κατευθύνσεις. Αυτή η αλληλεπίδραση ανάμεσα στην Γκαντάρα και ποικίλες πολιτισμικές επιρροές, προερχόμενες τόσο από την Ανατολή όσο και από τη Δύση, πρωτοεμφανίζεται τον 9ο αιώνα π.Χ. και συνεχίζεται έως τον 11ο αιώνα μ.Χ., όταν πια στην περιοχή κυριαρχούν οι Μωαμεθανοί.

Φυσικά, σημαντική υπήρξε στη συγκεκριμένη περιοχή και η ελληνική επιρροή. Οι απαρχές της χρονολογούνται από τον 5ο αιώνα π.Χ. περίπου, όταν ο ναύαρχος Σκύλαξ ο Καραναυδής έπλευσε στον Ινδό ποταμό, ξεκινώντας από την αταύτιστη ακόμα πόλη Κασπάπυρος της Γκαντάρα. Ο Δαρειός Α' του ανέθεσε να εξερευνηήσει τον Ινδό ποταμό, καθώς και να εξετάσει πώς εξέβαλλε στην Ερυθρά θάλασσα. Πιστεύεται επίσης ότι ο ίδιος ο αχαιμενίδης μονάρχης μετέφερε κάποιες ελληνικές αποικίες από τη δυτική Ασία στις πιο απομακρυσμένες περιοχές του ανατολικού τμήματος της αυτοκρατορίας του. Πολλές εθνικές ομάδες που ζουν σήμερα στο Καφισριστάν καθώς και σε άλλα μέρη του Ταϊράλ, ισχυρίζονται ότι κατάγονται από αυτούς τους

απομονωμένους Έλληνες. Πρόσφατα, ένας Έλληνας μουσικολόγος ανακάλυψε ότι κάποιες μουσικές συνθέσεις ελληνικής προέλευσης παίζονται ακόμη από τους κατοίκους των βόρειων περιοχών του Πακιστάν. Η ελληνική επιρροή έφθασε στο απόγειό της όταν ο Μέγας Αλέξανδρος, με μια σειρά εκστρατειών, διέσχισε όλη την αρχαία Γκαντάρα (Πεσάββαρ και Μαρντάν), το Σουάι και το Βελζαμίπ, τμήμα του Σιντ και του Παλουιστάν, φτάνοντας έως τη θάλασσα της Αραβίας, και τέλος, προχωρώντας από το Πακιστάν προς το Ιράν μέσω της αφιλόζηνης Γεδρωσίας, κατέληξε στη Βαβυλώνα, όπου πέθανε το 322 π.Χ.

Η ελληνική επιρροή παρέμεινε ισχυρή, καταρχάς μέσω της αλληλεπίδρασης του βασιλείου των Σελευκιδών με τη δυναστεία των Μαουρούα, και στη συνέχεια με την εγκαθίδρυση ενός ελληνικού βασιλείου στη Βακτριανή, αλλά και την ελληνική κατοχή ολόκληρου του Αφγανιστάν, της Γκαντάρα και τμήματος της Ινδίας έως τη Μαθούρα, η οποία διήρκεσε 200 χρόνια. Την ελληνική κυριαρχία ακολούθησε μακρόχρονη κατοχή από διάφορες δυναστείες με φιλελληνικές διαθέσεις: Σκύθες, Πάρθοι, Κουσάνα, Σασσανίδες. Έτσι, η δυτική επιρροή υπήρξε αδιάλειπτη και συνεχής, ενισχυόμενη περαιτέρω χάρη στο εμπόριο που άνθησε κατά τη μακρά ρωμαϊκή περίοδο, αλλά και τον έλεγχο από τους Ρωμαίους των θαλάσσιων και επίγειων

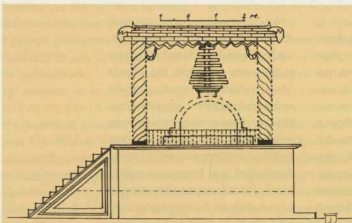

2. Μαρμάρινη κεφαλή του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Αντίγραφο από πρωτότυπο έργο του Λυσίππου, περ. 325-300 π.Χ.

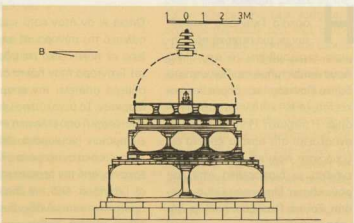
δρόμων που συνέδεαν την Κίνα με τη ρωμαϊκή Δύση και την Ινδική ήπειρο. Οι σχέσεις αυτές παρέμειναν αδιατάρακτες ακόμη και στο απόγειο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η Γκαντάρα και τα διάφορα κέντρα της (Μπεγκκράμ, Τάξιλα, Πουσκαλαβάτι, Πεσάββαρ) παρέμειναν ενεργά καθ' όλη τη διάρκεια της μακράς αυτής περιόδου. Οπωσδήποτε, ωστόσο, υπήρξαν διακυμάνσεις κατά καιρούς, ως αποτέλεσμα των εναλλαγών των δυνασθειών αλλά και των μεταβολών που επηρέαζαν μάλιστα ένα σημαντικό τμήμα του αρχαίου εμπορίου: το δρόμο του μεταξιού. Η Γκαντάρα θεωρήθηκε ότι έλασε τον πολιτισμικό της δυναμισμό, σε σχέση με τη δυτική επιρροή, μετά την πτώση των μεγάλων Κουσάνα, τον 3ο αιώνα μ.Χ. Ωστόσο, αυτό δεν ισχύει πλέον. Οι πρόσφατες αρχαιολογικές ανασκαφές στην Γκαντάρα

3α. Υποθετική σχεδιαστική αναπαράσταση της κύριας στούπας του Γκανγκουντέρ.

β. Σχεδιαστική αναπαράσταση της στούπας αρ. 5 του Γκανγκουντέρ.

α

β

απέδειξαν ότι η δυτική επιρροή συνέχισε να υφίσταται πολύ πέραν του 3ου αιώνα μ.Χ. – έως και τον 6ο και 7ο αιώνα μ.Χ. Αυτό είναι εμφανές από τα τεκτονουργήματα που βρέθηκαν στο Γκανγκουντέρ, και αποδεικνύουν ότι η δυτική επιρροή έφθιβε απλώς σταδιακά, καθώς η αίγλη και ο δυναμισμός της μειώνονταν. Πώς λοιπόν θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε την παρουσία ελληνικών επιδράσεων στα τεκτονουργήματα ενός τόπου όπως το Γκανγκουντέρ; Υπάρχει μόνο μια εξήγηση: κατά τη διάρκεια των προηγούμενων αιώνων, η Γκαντάρα είχε απορροφήσει τόσες ελληνικές, ρωμαϊκές και δυτικές επιρροές, άμεσα και έμμεσα –μέσω φιλετικών και κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, μέσω νέων αφίξεων και εμπορικών σχέσεων–, ώστε, με την εξάλειψη των δυνάμεων αυτών, η ελληνική επιρροή, ήδη πα-

4. Κεφαλή του Βούδα από ασβεστοκονίαμα. Βρέθηκε στην περιοχή Hadda του Αφγανιστάν και αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της τέχνης της Γκαντάρα, 4ος-5ος αι. μ.Χ.

ρούσα στην κοινωνία της Γκαντάρα, συνέχισε να υφίσταται για μεγάλο ακόμα χρονικό διάστημα. Η ελληνική επιρροή ανιχνεύεται ακόμα και σήμερα στην τοπική κοινωνία: στη γλώσσα, στις ενδυμασίες, σε διάφορες πτυχές της τέχνης – όπως τα ξύλινα κιονόκρανα κορινθιακού ρυθμού που συναντά κανείς στο Σουάτ. Η μεγάλη απόσταση που χωρίζει τις δύο περιοχές, καθώς και τα πολιτισμικές και γεωγραφικές φύσεις εμπόδια που υπάρχουν ανάμεσα στην Γκαντάρα και τις υπόλοιπες αρχαίες Ινδίες, έχουν πολλές φορές οδηγήσει συγγραφείς που ασχολούνται με την τέχνη που άνθισε εκεί σε παρερμηνείες και λανθασμένες απόψεις. Καθώς η Γκαντάρα βρίσκεται στο βορειοδυτικότερο άκρο της Ινδίας και στο ανατολικότερο σημείο της δυτικής σφαιρας επιρροής, πολλοί από τους Έλληνες υποστήριζαν ότι είναι πολύ μακριά ώστε να δεχθούμε ότι υπήρξε διείσδυση του ελληνιστικού πολιτισμού εκεί και επίδρασή του στην τέχνη της. Από την άλλη πλευρά αρκετοί Ινδοί ερευνητές θεωρούν την τέχνη της σαφώς μη ινδική· έτσι την αποσιωπείται ουσιαστικά και οι δύο πλευρές. Όσοι όμως έχουν εντυφώσει στην τέχνη της Γκαντάρα, γνωρίζουν πως εκείνο που την κάνει να ξεχωρίζει και να διαφέρει από το κύριο ρεύμα της ινδικής τέχνης είναι ακριβώς η κυριαρχία των ελληνιστικών στοιχείων στην πολεοδομία της, σε ορισμένα αρχιτεκτονικά στοιχεία, σε πολλά

διακοσμητικά μοτίβα, σε ορισμένες εκφάνσεις της γλυπτικής της (αγάλματα της Αθηνάς, της Ώκνης, του Έρωτα, της Αφροδίτης, των Στεφανηφόρων και του Διονύσου), ή ακόμα και στις μορφές της Αρτέμιδος, του Απόλλωνα, του Ποσειδώνα, του Δία, του Ήλιου κ.ά., οι οποίες εμφανίζονται σε νομίσματα.

Όσο παράξενο κι αν φαίνεται σε όσους συνήθισαν να βλέπουν την ελληνιστική τέχνη όπως την παρουσιάζει η Margarete Bieber στα έργα της για την ελληνιστική εποχή και ο Theodore Fyfe στο βιβλίο του *The Hellenistic Architecture*, η δυτική επιρροή, είτε απλώς ελληνική είτε ελληνιστική ή ρωμαϊκή, έφθασε στην Γκαντάρα από πολλές διαφορετικές αφετηρίες και από ποικίλους επίγειους και θαλάσσιους δρόμους: από την κοιμητή Συρία, την Αλεξάνδρεια, το Ιράν και την κεντρική Ασία. Οπωσδήποτε ωστόσο, ερχόμενη σε επαφή με πολλούς άλλους πολιτισμούς, έχασε πολλά από τα αρχικά βασικά χαρακτηριστικά της και ενσωμάτωσε πολυάριθμα ξένα στοιχεία πριν φθάσει στην Γκαντάρα. Κατά την άποψή μου, η ελληνική επίδραση στην τέχνη της Γκαντάρα παρουσιάζεται είτε άμεσα είτε έμμεσα. Την άμεση επίδραση παρατηρούμε, για παράδειγμα, σε ανάγλυφες παραστάσεις που κοσμούσαν κλιμακες στο Γκανγκουντέρ. Τέτοιου είδους ανάγλυφα υποδεικνύουν την άμεση επιρροή σύμφωνη και με την άποψη του καθηγητή Γιώργου Δοντά. Από

5 α, β. Ανάγλυφα που βρέθηκαν στο Γκανγκουντέρ.

α

β

την άλλη πλευρά, η έμμεση επιρροή εμφανίζεται σε εκείνα τα ανάγλυφα που μεταφέρθηκαν στην Γκαντάρα από την Ελλάδα, μέσω της Αιγύπτου, της Περσίας και της Βακτριανής.

Έργα τέχνης με ελληνιστικές επιρροές συναντά κανείς και στη Βακτριανή τον 3ο αιώνα π.Χ. Συγκεκριμένα αναφέρουμε την ανασκαφή στο Αι-Χανούμ, όπου βρέθηκε ερμαϊκή στήλη με το κεφάλι γενειοφόρου ανδρός, καθώς και διάφορα γλυπτά γυμνών μορφών. Επηρεασμένα από την ελληνιστική τέχνη είναι επίσης και πολλά ευρήματα από τερακότα ή ορείχαλκο που έχουν αποκαλυφθεί στην Γκαντάρα. Στην περιοχή έχουν επίσης βρεθεί νομίσματα με τις μορφές ελληνών βασιλέων, όπως ο Δημήτριος, ο Μένανδρος και ο Τίλλεφος. Εξάλλου, τα ευρήματα από πηλό που εντοπίστηκαν στη θέση Shekhan Dheri, σε ανασκαφή του 1994, παριστάνουν, μεταξύ άλλων, και μια γυναικεία μορφή με αδρά ελληνικά χαρακτηριστικά, η οποία φορά διάδημα. Κατά τη γνώμη μου μάλιστα, η ελληνική τέχνη εμφανίστηκε για πρώτη φορά νωρίτερα στην Γκαντάρα με τη μορφή πήλινων τεκτονημάτων. Γεγονός πάντως είναι ότι ελληνικές

αποικίες είχαν ήδη από νωρίς εγκατασταθεί για εμπορικούς λόγους στην Γκαντάρα, προάγοντας ουσιαστικά τα δικά τους κοινωνικά και πολιτισμικά πρότυπα. Οι πληθυσμοί αυτών των ελληνικών αποικιών καλωσόρισαν τον Μεγάλο Αλέξανδρο, όταν έφτασε στην περιοχή. Σύμφωνα με τον καθηγητή Α. Rahman, οι Έλληνες ιστορικοί αναφέρουν μάλιστα μια ελληνική αποικία που ονομαζόταν Δέτρα. Πιστεύω ότι βρισκόταν πιθανώς κοντά στο Βαϊζοκχάρκι ή στα στενά του Shakot. Η ύπαρξη αυτών των ελληνικών αποικιών ενίσχυσε αναμφίβολα την εξάπλωση του ελληνικού πολιτισμού στις γύρω περιοχές και στους γειτονικούς πληθυσμούς. Εξάλλου, η Γκαντάρα ήταν μια από τις σημαντικές σατραπείες της περσικής δυναστείας των Αχαιμενιδών, και, δεδομένου ότι οι Έλληνες διατηρούσαν στενές εμπορικές σχέσεις με την Περσία, δεν ήταν δύσκολο να εξαπλωθεί η επιρροή τους και έως την Γκαντάρα.

Το Γκανγκουντέρ

Σημαντικό τμήμα της Γκαντάρα υπήρξε το Γκανγκουντέρ, όπου η επιδρα-

ση της ελληνικής τέχνης ήταν ισχυρή. Απόδειξη τα ελληνικά νομίσματα –κυρίως εκείνο του Μένανδρου– που βρέθηκαν στην περιοχή, καθώς και πολλά άλλα ευρήματα, που υποδεικνύουν σαφώς ότι η περιοχή παρήρμενε υπό ελληνική επιρροή για σημαντικό χρονικό διάστημα. Κάνοντας μια σύντομη αναδρομή στην ιστορία της περιοχής, πρέπει να επισημανθεί ότι κατά τη σκυθική περίοδο φαίνεται ότι υπέστη φυσικές καταστροφές από πλημμύρες και σεισμούς –όπως φανερώνουν οι ρωγμές στους τοίχους–, ίχνη πυρκαγιάς και θραύσματα από βέλη που βρέθηκαν σε ανθρώπινα κρανία υποδεικνύουν εκβηρικές εισβολές, ενώ έχουν αποκαλυφθεί και ίχνη μεγάλης πλημμύρας που συνέβη την περίοδο του τελευταίου Βασιλιά των Κουσάνα. Οι κάτοικοι της περιοχής φαίνεται ότι την εγκατέλειψαν και επισήλθαν, υπερψύχοντας το έδαφος για να εγκατασταθούν εκ νέου και χρησιμοποιώντας για το σκοπό αυτόν τα υλικά των κατεστραμμένων κτισμάτων. Το κύριο Βουδιστικό μνημείο του χώρου (στούπα) έχει επισκευαστεί πολλές φορές, ενώ, από τις βάσεις των κίωνων που βρέθηκαν στις πλευρές του, υποθέτουμε ότι διέθετε στέγη.

Εξετάζοντας, πιο συγκεκριμένα, την ελληνική επιρροή στην αρχιτεκτονική του Γκανγκουντέρ, επισημαίνουμε ότι οι Έλληνες δεν εισήγαγαν μόνο βελτιώσεις στις οικοδομικές τεχνικές και την πολεοδομία αλλά και σε ό,τι αφορά τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, δημιουργώντας πιο ευρύχωρες και καλοσχεδιασμένες κατοικίες. Πιθανώς οι Έλληνες να είναι υπεύθυνοι και για την εισαγωγή του γυψομαρμάρου στο Πακιστάν –οι Πάρθοι ήταν εκείνοι που το χρησιμοποιούσαν σε μεγάλη κλίμακα–, ενώ οι Έλληνες της Βακτριανής εισήγαγαν τη λαξευτή λιθοδομία καθώς και τις τεχνικές της λάξευσης και του γυαλισματος του λίθου.

Στο Γκανγκουντέρ, όπως και στην Ελλάδα, τείχη διαχωρίζουν τις περιοχές οικιστικού χαρακτήρα από τις περιοχές που σχετίζονται με λατρευτι-

6. Ο Βούδας Μαϊτρέγια όπως απεικονίζεται σε άετμα από την Γκαντάρα, 2ος αι. μ.Χ.

κές πρακτικές. Η είσοδος των οικιών είναι σχεδιασμένη έτσι ώστε να μη φαίνεται το εσωτερικό τους, ακόμη και όταν η θύρα είναι ανοικτή, ενώ διαθέτουν και ξεχωριστούς χώρους για την αποθήκευση ύδατος. Οι κατοικίες εδώ παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες με παλιές ελληνικές κατοικίες, ενώ συναντώνται και τοίχοι αντιστήριξης στη βάση των κτιρίων, όπως και στη Βακτριανή και την Τάξια.

Οι στούπες (βουδιστικά μνημεία συνήθως θολωτής μορφής) είναι τοπικές προέλευσης. Αν και είναι γνωστό ότι ο Ασόκα προσέδωσε νέα αρχιτεκτονική μορφή στα κτίσματα αυτά, πιστεύω ότι ήταν ο Αγαθοκλής, ο έλληνας Βασιλιάς της Βακτριανής, εκείνος που εισήγαγε το πρότυπο των έξι αψίδων, το οποίο κοσμή μάλιστα και τα νομίσματά του. Ως εκ τούτου, δεν θα πρέπει να αποκλεισθεί, νομίζω, τελείως η πιθανότητα να κληρονόμησε η Ανατολή την αρχιτεκτονική αυτή μορφή από τους Έλληνες. Εξάλλου, εξετάζοντας τα αρχαιότερα κυκλικά θολωτά βουδιστικά μνημεία, είναι εμφανές ότι παρουσιάζουν ομοιότητες με τους τάφους των Ετρούσκων καθώς και με άλλους παρόμοιους τάφους και μνημεία της Ιταλίας

της Βακτριανής και της Μικράς Ασίας. Μεταγενέστερες μεταβολές στη δομή της στούπας, ιδιαίτερα στην τετράγωνη μορφή της, εμφανίζουν ομοιότητες με τον τύμβο του Νικοκρέοντα στη Σαλαμίνα της Κύπρου.

Εξετάζοντας, επιπλέον, τα σκηματοποιημένα κορινθιακά κιονόκρανα της Γκαντάρα, διαπιστώνουμε ότι πλησιάζουν περισσότερο στα ελληνικά παρά στα ρωμαϊκά πρότυπα. Υπάρχουν και πολλά άλλα στοιχεία δυτικής προέλευσης στην τέχνη και την αρχιτεκτονική της περιοχής: Καρυάτιδες, αψιδωτά αετώματα, λαξευτές παραστάδες, όρθιες ή καθιστές μορφές κάτω από αψίδες, πηνά εκτερωθέν των αψίδων, διακοσμητικής φύσης θέματα (σπείρες αμπελού, φύλλα δάφνης, άνθη ακάνθων και λωτών, σφαιρές, Στεφανηφόροι, Άτλαντες και Τρίτωνες κ.λπ.). Βέβαια, το σημαντικότερο αποδεικτικό στοιχείο

7. Χάλκινη κεφαλή που απεικονίζει πιθανώς τον Απόλλωνα και βρέθηκε στην Κύπρο, περ. 470-460 π.Χ.

8. Γλυπτό του Βούδα από τις ανασκαφές στο Γκανγκουντέρ.

και της Μικράς Ασίας. Μεταγενέστερες μεταβολές στη δομή της στούπας, ιδιαίτερα στην τετράγωνη μορφή της, εμφανίζουν ομοιότητες με τον τύμβο του Νικοκρέοντα στη Σαλαμίνα της Κύπρου.

Εξετάζοντας, επιπλέον, τα σκηματοποιημένα κορινθιακά κιονόκρανα της Γκαντάρα, διαπιστώνουμε ότι πλησιάζουν περισσότερο στα ελληνικά παρά στα ρωμαϊκά πρότυπα. Υπάρχουν και πολλά άλλα στοιχεία δυτικής προέλευσης στην τέχνη και την αρχιτεκτονική της περιοχής: Καρυάτιδες, αψιδωτά αετώματα, λαξευτές παραστάδες, όρθιες ή καθιστές μορφές κάτω από αψίδες, πηνά εκτερωθέν των αψίδων, διακοσμητικής φύσης θέματα (σπείρες αμπελού, φύλλα δάφνης, άνθη ακάνθων και λωτών, σφαιρές, Στεφανηφόροι, Άτλαντες και Τρίτωνες κ.λπ.). Βέβαια, το σημαντικότερο αποδεικτικό στοιχείο

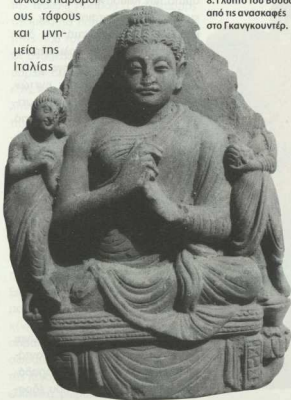
λίγωνα συστήματα αποχέυσης και ύδρευσης.

Στο Γκανγκουντέρ, η ελληνιστική τέχνη είναι επίσης εμφανής στα ανάγλυφα των κλιμάκων της περιόδου Ι, της εποχής των Βαουοντέβα Β' και Κανόκια Β'. Εκεί απεικονίζονται ακηνές χορού, οινοποσίας, διασκέδασης, λατρείας, μουσικοί, λιτανείες, καθώς και ιστορίες από το Τζατάκα, που αποτελεί απόνθημα διηγήσεων των προηγούμενων ζωών του Βούδα με διάφορες μορφές. Σε ένα από τα ανάγλυφα ένας Βασιλιάς οδεύει προς ένα ιερό, ακολουθούμενος από τους σωματοφύλακές του, μουσικούς και άλλους, που φέρουν διάρα. Τέτοιες επισκέψεις σε ιερά λάμβαναν χώρα σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, όπως η γέννηση κάποιου ηγίικου, η στέψη, η ανάρρωση από κάποια ασθένεια κ.λπ. Παρεμφερείς εκδηλώσεις λαμβάνουν χώρα και σήμερα: αναφέρουμε την περίπτωση της περιτομής ενός αγοριού, που φτάνει έπιππο στο τοπικό ιερό για να δεχθεί κάποιο φυλαχτό, το οποίο ως στόχο έχει να το διαφυλάξει από τα κακά πνεύματα και να επουλώσει γρήγορα την πληγή του.

Στα ανάγλυφα αυτά οι γυναικείες μορφές είναι πλήρως ενδεδυμένες, με τα σώματά τους καλυμμένα από το λαιμό ως τα πόδια. Έχουν κομψή παρουσιαστική, στα κεφάλια τους φέρουν ωραίο διάκοσμο και χτυπούν τύμπανα που κρατούν στα χέρια τους. Οι άνδρες έχουν κατασάρια μαλλιά και γένια. Πρόκειται για κόμμωση χαρακτηριστική της ελληνικής τέχνης, όπως αναφέρει ο John Boardman στο βιβλίο του *Greek Art*. Υποστηρίζει ότι αυτά τα γλυπτά ανήκουν στον 2ο ή τον 1ο αιώνα π.Χ. Στο σημείο αυτό τίθεται το εξής ερώτημα: γιατί βρίσκονται αυτά τα ανάγλυφα στις κλιμάκες που υπάρχουν στις στούπες, εκεί όπου θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί ότι θα ήταν ταιριαστές παραστάσεις του Βούδα; Κατά τη γνώμη μου, αποτελούν απλώς διακοσμητικά στοιχεία, ενώ συγκρόνως προσφέρουν μια εικόνα των τοπικών εθμών που κυριαρχούν. Επι-

της ελληνικής επίδρασης παραμένει το κιονόκρανο κορινθιακού ρυθμού που απαντά στην περιοχή. Μάλιστα τα κορινθιακά κιονόκρανα που αποκαλύφθηκαν πρόσφατα στο Άι-Χανούμ, και τα όμοιά τους στο Ολυμπίειον της Αθήνας και στο Πρόμυλο του Βουλευτηρίου στη Μίλητο, παρουσιάζουν μεγάλες ομοιότητες με τα κορινθιακά κιονόκρανα που συναντάμε στην αρχιτεκτονική της Γκαντάρα. Αξίζει να σημειωθεί, τέλος, ότι στην περιοχή η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε σχετικά πρόσφατα εξε-

προσθέτως, δεν τοποθετούσαν γλυπτές παραστάσεις του Βούδα σε κλίμακες λόγω του μεγάλου σεβασμού που έφεραν γι' αυτόν.

Οι πτυχωδείς των γλυπτών του Γκανγκουντέρ χαρακτηρίζονται από τις εξαιρετικά λεπτές γραμμές τους, ενώ οι διάφορες κομμώσεις (μαλλιά κατσαρά, δεμένα με κορδέλες ή αφημένα ελεύθερα κ.λπ.) υποδεικνύουν βαθιά γνώση των τεχνικών καλλιωπισμού. Οι ποικίλες επιδράσεις που δέχεται η γλυπτική του Γκανγκουντέρ είναι εμφανείς και στα πρόσωπα των γλυπτών, με τα χαρακτηριστικά μειοσκέλιστα μάτια, μύτη συνήθως σεσαίου μεγέθους και χείλη άλλοτε λεπτά κι άλλοτε σαρκώδη. Κάποιες φορές τα γλυπτά χαρακτηρίζονται και από ένα πραγματικά εντυπωσιακό ρεαλισμό στην απόδοσή τους: τα άνηθα του λωτού, για παράδειγμα, μοιάζουν σε κάποιες περιπτώσεις σχεδόν αληθινά.

Τα περισσότερα γλυπτά του Γκανγκουντέρ ανήκουν στις κουσανο-σασσανιδικές περιόδους, ιδιαίτερα στα τέλη τους. Η ελληνική επιρροή συνεχίζει να υφίσταται αυτήν την περίοδο, παράλληλα με την τέχνη εγγύχρους προέλευσης. Σε γλυπτά που παριστάνουν τον Βούδα όρθιο στη στάση «abhaya» αυτό είναι εμφανές, ενώ χαρακτηριστικές είναι και απεικονίσεις του Βούδα με ένδυμα που σχηματίζει έντονες πτυχώσεις, οι οποίες θυμίζουν ένδυμα της ελληνιστικής τέχνης ή τη ρωμαϊκή τήβεννο. Στα γλυπτά της περιοχής είναι εξάλλου εμφανής και η παρθική επιρροή, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την ενδυμασία και την τεχντροπία. Διακρίνεται κυρίως στη στάση «abhaya», καθώς και σε παραστάσεις νομισμάτων.

Ελληνο-ρωμαϊκή επιρροή συναντάμε και σε αρκετά γλυπτά των υστερότερων περιόδων της ιστορικής πορείας του Γκανγκουντέρ, γεγονός που αποτελεί σαφή ένδειξη για τη διατήρησή της για μεγάλο χρονικό διάστημα στην περιοχή: μορφές που φέρουν κοσμήματα τα οποία θυμίζουν ελληνικά, κομμώσεις του Βούδα με πρότυπα ελληνικά του 4ου αι-

9. Νόμισμα στο οποίο απεικονίζεται ο Μένανδρος, ο σπουδαιότερος ίσως από τους άλλους Βασίλες του λεγόμενου ελληνοϊνδικού κράτους.

ώνα π.Χ. και ελληνικά χαρακτηριστικά του προσώπου ή της απόδοσης του σώματος.

Μάλιστα κάποιες φορές το πρόσωπο θυμίζει έντονα τον Απόλλωνα της κλασικής εποχής. Χαρακτηριστικά, μπορεί κανείς να συγκρίνει τον κόμμο που εμφανίζεται κάποιες φορές στην κόμμωση του Βούδα Μαϊτρέγια με εκείνον του Απόλλωνα που βρέθηκε στην Κύπρο και χρονολογείται περί το 460 π.Χ. (εικ. 7). Η θεότητα Vajararani, σε παραστάσεις όπου συνοδεύει τον Βούδα, φαίνεται επίσης επηρεασμένη από την ελληνική τέχνη και μυθολογία, καθώς κρατά πυρσό ή –τις περισσότερες περιπτώσεις– κεραυνό. Ο πυρσός θυμίζει μάλιστα το «Dhoni», που χρησιμοποιείται από τους Βουδιστές κατά τις νυκτερινές επισκέψεις τους στα ιερά. Άλλο ένα παράδειγμα ελληνικής επιρροής αποτελεί και ανάγλυφο που βρέθηκε στην περιοχή και απεικονίζει τον Έρωτα να αναδύεται μέσα από λωτό εμφανίζεται κοντός και γεροδεμένος με μάτια διογκωμένα.

Στο Γκανγκουντέρ έχουν αποκαλυφθεί και πολλά νομίσματα,

10. Έρωτας καθισμένος στη βάση ενός κριού. Πλήνιο εδάφιο από την Κύπρο, χαρακτηριστικό δείγμα ελληνορωμαϊκής τέχνης.

που παρέχουν αρκετές χρήσιμες πληροφορίες και θεωρούνται πολύ σημαντικά, καθώς καλύπτουν μια μακρά περίοδο, από την ελληνική έως και τη μωαβερθανική κυριαρχία στην περιοχή. Η μελέτη τους μας οδηγεί μάλιστα στο συμπέρασμα ότι το Γκανγκουντέρ υπήρξε σημαντικό για διάφορους ηγέτες, και έχει ανοικοδομηθεί αρκετές φορές. Τα προ των Ελλήνων νομίσματα είναι σχετικά αδόουλευτα και ακανόνιστου σχήματος. Με την άφιξη των Ελλήνων αποκοτούν εκ νέου σχήμα και κοσμούνται με παραστάσεις Βασιλέων και ηγετών. Μετατρέπονται σε καλίσθητα αντικείμενα με δίγλωσσες κυρίως επιγραφές και, κάποιες φορές, απεικονίσεις θεοτήτων. Τα αρχαιότερα νομίσματα του Γκανγκουντέρ ανήκουν στην περίοδο του Απολλοδότου και του Μενάνδρου, αποδεικνύοντας την ελληνική παρουσία στην περιοχή, και ειδικότερα την παρουσία και Ελλήνων της Βακτριανής. Αρκετά νομίσματα μαρτυρούν επίσης την κυριαρχία των Σκυθών και των Πάρθων, που συνέχισαν την ελληνική νομισματική παράδοση. Μετά τα παρθικά, ακολουθούν τα νομίσματα των Κουσανά, των οποίων η κυριαρχία στην περιοχή ήταν μακρά. Χάρη στα νομίσματά τους διαθέτουμε μάλιστα έναν πολύ κατατοπιστικό κατάλογο με τα ονόματα των ηγετών τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι ένας από τους ηγέτες τους αποφύγει την αναγραφή του ονόματος του Βούδα στα χρυσά νομίσματά του, καθώς επίσης και ότι σε ένα χάλκινο νόμισμα υπάρχουν τρία γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου, γεγονός που υποδεικνύει τη χρήση της ελληνικής γλώσσας.

Συμπεράσματα

Αυτό που θα πρέπει να τονιστεί είναι ότι η ευρύτερη περιοχή της Γκαντάρα δέχθηκε ένα σπουδαίο κληροδότημα από τους Έλληνες που έδρα-

11. Χάλκινο ειδώλιο του χέρι κρατά κεραυνό (χάκει το ανώτερο τμήμα του) και στο δεξί ένα ιδιόμορφο σκίπτρο που απειροεπί απόληξη. Προέρχεται από το ιερό του Δία στο όρος Λύκαο της Αρκαδίας, περ. μέσα του αι. π.Χ.

σαν εκεί μετά τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Η αυτοκρατορία του στην Ανατολή μπορεί να ήταν καταδικασμένη μετά το θάνατό του, ωστόσο ο νέος πολιτισμός που εισήγαγε επέζησε για χίλια χρόνια τουλάχιστον. Η Γκαντάρα υπήρξε μια από τις απομακρυσμένες εκείνες περιοχές της Ανατολής που δέχθηκαν την ελληνική επιρροή, αλλά αποτέλεσε και λίκνο των πολυσημικών και θρησκευτικών παραδόσεων της Ινδικής ηπείρου. Ο πολιτισμός της μάλιστα παρουσιάζει ιδιαιτερότητες που τον καθιστούν μοναδικό. Οι ανασκαφές των τελευταίων τεσσάρων δεκαετιών, από το 1960 και εξής, έχουν αναδείξει την ισχυρή ελληνική επιρροή σε πολλές περιοχές της, καθώς και την αλληλεπίδρασή της με ποικίλες τοπικές παραδόσεις. Όσον αφορά ειδικότερα στη γλυπτική τέχνη, χρήσιμο είναι να παρατηρήσουμε ότι η γλυπτική της Γκαντάρα διαφοροποιείται σαφώς από την παρθική γλυπτική αλλά και από εκείνη άλλων περιοχών της Ανατολής, επηρεαζόμενη κατά κύριο λόγο από ελληνικά πρότυπα.

Ειδικότερα για το Γκανγκουντέρ, μια μεγάλη περιοχή που βρίσκεται στο κέντρο της Γκαντάρα, πρέπει να επισημάνουμε ότι ο πολιτισμός του ενσωματώνει ποικίλα χαρακτηριστικά της λεγόμενης τέχνης της Γκαντάρα: ελληνικά, ρωμαϊκά, παρθικά. Τα πό-

μολλα αξιόλογα ευρήματα της περιοχής δείχνουν ότι το Γκανγκουντέρ υπήρξε ένας πολύ σημαντικός χώρος που αποτέλεσε πόλο έλξης και είχε κατακτηθεί από πολλούς στο παρελθόν. Αν και δε διαθέτει μνημειώδη γλυπτική, τα μικρά δείγματα που προέρχονται από το χώρο δεν μπορεί παρά να θεωρηθούν σημαντικά. Καθώς μάλιστα το Γκανγκουντέρ αξιώθηκε μεγαλύτερης προσοχής συγκριτικά με άλλες περιοχές που ανασκάφθηκαν σε παλαιότερες εποχές, τα γλυπτά του είναι σε καλύτερη κατάσταση διατήρησης, με αποτέλεσμα να διαθέτουμε μια ασφαλέστερη αντίληψη της τέχνης της εποχής. Ορισμένοι δυτικοί μελετητές υποστηρίζουν ότι η ελληνική επιρροή στην περιοχή της Γκαντάρα έσθθη ήδη από τον 3ο αιώνα π.Χ. Τα ευρήματα του Γκανγκουντέρ, όμως, διαψεύδουν αυτήν την άποψη, αποδεικνύοντας μάλιστα ότι η ελληνική επιρροή ξεκίνησε ακριβώς τον 3ο αιώνα π.Χ. και διατηρήθηκε μέχρι και τον 6ο-7ο αιώνα π.Χ. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα, για παράδειγμα, σε γλυπτά που παριστάνουν τον ελληνικό πτερωτό θεό Έρωτα ή στα ανδγάλυφα που κοσμούν κλίμακες. Η τέχνη του Γκανγκουντέρ παρουσιάζει φυσικά και επιρροές από τη ρωμαϊκή και την παρθική τέχνη, χωρίς ποτέ βέβαια να πάψει να δέχεται και σημαντικές επιδράσεις από τοπικά καλλιτεχνικά ρεύματα, όσον αφορά στην τεχνολογία αλλά και τις τεχνικές.

Βιβλιογραφία

- DAR S.R., *Taxila and the Western World*, Lahore 1984.
-, *Taxila and Hellenism, Architectural Evidence: a New Approach to the Study of Gandhara-Art*, Lahore 1976.
-, «The Question of Roman Influence in Gandhara Art : Numismatic Evidence», *Rivista Italiana di Numismatica* LXXIX(1977), σ. 61-89.
-, «Toilet trays from Gandhara and beginning of Hellenism in Pakistan», *Journal of Central Asia* II/2 (1979), σ. 141-184.

- FYFET., *Hellenistic Architecture*, Cambridge 1934.
HOLLAND M., *The Gandhara Style and Evolution of Buddhist Art*, London 1968.
MARSHALL J., *The Buddhist Art of Gandhara. The Story of the Early School, Its Birth, Growth and Decline*, Cambridge 1960 (Memoirs of the Department of Archaeology in Pakistan, 1).
NEHRU L., *Origins of the Gandharan Style. A Study of Contributory Influences*, Delhi 1989.
RAWLINSON H.G., *Intercourse between India and the Western World*, Cambridge 1926.
WHEELER M., *Rome beyond the Imperial Frontiers*, London 1955.

The Greek Influence on Gandhuder

Zainul Wahab

The art of Gandhara, the fragrant land in Sanscrit, includes many elements that derive from the West, although the contacts of this Asiatic region with the western world have always been a complicated and controversial issue. As a matter of fact, the nature and extent of the western influence on the art of Gandhara has arisen ever since it was discovered a fierce debate over a variety of questions: This influence was direct or indirect, it affected only a single art form, it expanded over more ones or did it penetrate all the expressions of the Gandhara art? If it was direct, how was it exercised? How other contemporary civilizations, like the Roman, Byzantine, Scythian, Parthian, Sassanian one, handled the flow of western influence? What is the chronological framework in which the western affect on Gandhara art must be examined? The answers to these complex and ambiguous questions largely depend on the scholar's standpoint, whether he is oriented towards the West (Greece and Rome) or the East (India, Persia or Central Asia). Therefore, in spite of the limitations imposed, we try by this article to give some answers, mainly based on the finds brought to light during the excavations at the site Gandhuder.